

gut tan longament la santa Terra de ultra mar ---?» (Merav. I, 129); «--- on me ve a mi [=d'on?], Sényer, esta perea que sent ésser en mi ---?» (Contempl., 33, 23); «tem la mort car no saps a qual hora te vendrà ne on ve» [=ni d'on ve] (Doctr. Puer., 241). No-tem també aquest exemple en les VidesR: «e on est tu sà (=ça 'ací') vengut?» (P166v1, V485 unde huc venisti) o sigui «d'on has vingut?», i l'ús de on en lloc de per on en Desclot: «--- que ell los daria pas e entrada hon porian entrar en Catalunya» (Cròn., NCL. IV, 102.15).

Però ja en Llull i en altres escriptors es troben exemples de on amb la preposició de reforçada: «Demanaren a l'amic ---: —D'on véns?—. —D'amor—. —On vas?. —A amor» (Blanq. III, 32.18ss.; altres exemples de d'on en pp. 65.25, 28; 66.1, 2); «En ta virtut só, e ab ta virtut vench, d'on prech vertut» (ib., 78.21); «que la néta del emperador Manuel fo puyt myuler de nostre pare, de on nós venim (=provenim)» (Jaume I, Crònica I, 24, ed. Barcino); «un loch fort tenebrós ab calitja espessa d'hon neix un riu appellat Acharon» (Bernat Metge, Somni, NCL., 92.29).

El reforçament d'on amb a per a la idea de 'a quin lloc' o 'en quin lloc' sembla ser de data quelcom posterior: «--- quan mor tal persona, abon va?» (StVicençF, Sermons I, 282.21); notem en el següent pasatge del Sant el contrast que es fa entre on i abon (més emfàtic): «E digueren: «On irà? [ell] diu que no-y poreu anar lla on ell irà; si-s vol matar sí mateix?—. Vejats com mostrava la sua temporal humanitat, que a Déu no-s pertany anar; mas abon?» (Quar., 91.18). Hi ha exemples de a on 'en quin lloc' en un pasatge de la Crònica de Pere el Cerimoniós, capítol 398, i en els següents textos de fi S. xv: «A hon sou vós mare y verge beneyta» (Passi en cobles, 49), «Hi no'm recort a hon la he hoïda» (Somni JJoan, 454).

Al mateix temps grafies amb u- i -nt comencen a aparèixer en certs mss. de textos del S. xv, i fins d'alguns de més antics: en inv. de 1408 «Itam un banch ont està la dita pastera» (Misc. Aram. III, 141); «lo porch salvatge --- apereyla la dent, arrissa's tot, e lansa's là unt veu los venables e les lances» (ACanals, Scipiò, 72.30, ms. 1.ª meitat S. xv); «Anfbal, tot inflammat, crida altes veus: —Ho senyaler! --- Hon ne vas? --- Ay las! E hunt fugitz? (=a on?)» (ib., 79.30); «--- en tot loch un yo són ---» (ACanals, Arra, ib., 166.23); un exemple un en la locució lla on, 'allà d'on' ja en les VidesR: «Se'n tornaren se[n]s mal la un eren venguts» (66va); a més els exemples que ens dóna el DAg. del Manual de Nov. Ardits: «--- en Miquel Látzer, coch, --- a Çaragoça un estech en loguer de x dies» (doc. de 1399), «--- a Çaragoça un fo pagat ---» (id.); i de Jardinet d'orats: «aquí és lo loch un Sant Jordi fou scapsat».

Tot indica que pels segles xv i xvi els fets actuals ja devien començar a tenir alguna vigència: és a dir, l'ús força estès d'aon al costat d'on, i la pronúncia amb -t davant vocal. De fet, els primers lexicògrafs

semblen haver acceptat about com a grafia normal per a aquest mot: així Busa-Nebr. (1507), DTò. (addició de 1660) i Lacav. (1696). Aquest darrer inclou, entre altres, els següents exemples: «About eres tu? Ubi eras?», «Ací about jo só», «La presó, about fou ell posat», «De about sou?», «About anau ab tanta presa?». Lab. 1840 inclou dues formes, abon i about, tenint en compte, evidentment, la dualitat de l'ús, davant consonant i vocal respectivament. A València una pronúncia amb -t no sembla ser tan estesa com en altres bandes: CRos (1764) fa dos articles a base d'aon i on (res de aont); Sanelo que solia pendre els seus materials de fonts escrites amb certa freqüència inclou a més abon i about, hont; Escrig (1851) entre les dues formes abon i about considerava aquella com a més acceptable, molt probablement tenint en compte els fets del llenguatge parlat (veg. infra). En tot cas, la grafia amb -t és gairebé general en els textos del cat. central del segle passat, i la forma amb a- (about) hi predomina enfront d'hont o ont. Aquestes grafies encara no s'extingiren tot seguit després de la publicació del Diccionari ortogràfic de l'Institut (1917), que estableix en definitiva la norma actual.⁴

Avui a Mall. i Men. quan hom usa aquest mot amb a anteposada la pronúncia és avón o avónt amb una -v- antihiàtica (AlcM, s. v.).⁵ A Ribagorça sembla usual aon com a l'única forma: JCoromines (1957) va registrar a Torlarribera d aon viens?, i a Roda i Vilacarle d aon vins?, però la pregunta 'cap a on?' es fa amb ta on («ta on anam avui?»); a Bonansa JCoromines té anotat «veure se on és».⁶ A la zona sud de València sembla dominar aon (també davant vocal): MGadea en la seva obra folklòrica sempre escriu abon, i en el seu diccionari duu només aquesta forma qualificant *abont* dels diccionaris anteriors com a desusat: «--- del que [no] sabem si ha existit ni d'abon era» (Terra del Xè I, 13); «els rics casi tots els camps o bancals els tenen en los fondos y plans, abon està la terra millor» (ib., 19); «abunden moltíssim abon se vol» (ib., 5); «--- molta gent dels alredecors, abon és conegut ---» (ib., 6); «--- eixe excelent e ilustre patrici feu molt de bé per abon pasà» (ib., 287).⁷

En la sintaxi antiga on com a relatiu podia tenir valors més diversos i antecedents més variats que avui, i a més podia funcionar com a adverbí de sentit causal o com una mena de conjunció. L'estudi d'aquestes particularitats pertany a la gramàtica i no al diccionari etimològic. Una bona tria d'exemples de diversos usos es poden veure a l'article on d'AlcM i especialment en l'estudi valuós d'O. Klesper sobre les conjuncions del català antic (BDC XVIII, 321-429, concretament pp. 373-79). Aquí ens limitarem a donar uns exemples per a il·lustrar els diferents sentits i les construccions.

«Lo merchader recomtà a Blanquerna --- con (=com) havia perdut tot ço on (=en què) tots temps ell havia treballat» (Llull, Blanq., NCL. I, 228.14); «Aquí ha vengut i mestre a nós --- e diu que farà castell de fust d-aquí a VIII dies, on ('mitjançant el qual' o 'pel qual') poreu pendre la vila de Burriana»